

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ РЕЛІГІЙНОСТІ

Проць О. І.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0001-8858-2823

oksana.prots@lnu.edu.ua

Ключові слова: *толерантність до невизначеності, толерантність до невирішуваних ситуацій, толерантність до складних ситуацій, толерантність до нових ситуацій, релігійність людини, особливості релігійності.*

Стаття присвячена аналізу проблеми толерантності до невизначеності людини в контексті її релігійності. Висновки зроблено на базі емпіричного дослідження, що охоплювало осіб, які вважали себе релігійно віруючими (християни). У дослідженні взяли участь 98 осіб, з яких 43 чоловіків та 55 жінок. На основі зібраних емпіричних даних та проведеного математико-статистичного аналізу було виявлено, що релігійність особистості пов'язана із її толерантністю до невизначеності. Якщо релігійно віруюча людина шукає і отримує психологічний ресурс у релігії, яку сповідує (у даному дослідженні усі опитані вважали себе християнами), то це сприятиме вищому рівню толерантності до невизначеності. Доведено, що толерантність до невизначеності є вищою у тих осіб, які володіють глибокими переживаннями релігійного змісту та у тих, чия релігійна віра є сильнішою.

Толерантність до невизначеності особистості пов'язана із тим, чи вбачає вона у релігії моральні ідеали для наслідування. Якщо людина у релігії віднаходить вектор для свого морального розвитку, то загальна толерантність до невизначеності у таких релігійно віруючих осіб буде вищою, у порівнянні з тими віруючими, які не орієнтовані на моральні ідеали релігії, яку сповідують.

На зниження рівня толерантності до невизначеності у ситуаціях, що вирішеними не можуть бути, впливає наявність магічного мислення, яке може бути властивим релігійно віруючій особі.

Складні життєві обставини спокійніше й толерантніше розцінюватимуться й сприйматимуться тими релігійно віруючими особами, які у релігії намагаються віднайти для себе розраду та підтримку.

З'ясовано, що особи з більш вираженою релігійністю характеризуються вищим рівнем загальної толерантності до невизначеності. Вони спокійніше сприймають невідомі обставини, толерантніше реагують на ситуації, що вирішенню і об'єктивному розв'язку не підлягають.

Доведено, що у жінок загальна толерантність до невизначеності пов'язана із очікуванням розради і підтримки в релігії. У жінок виявлено взаємозалежність між толерантністю до невирішуваних ситуацій, із зовнішніми проявами релігійності. Чим більше ознак, які свідчать про зовнішню релігійність, тим толерантнішими будуть жінки до неминучих і незмінних обставин. У чоловіків зазначених особливостей не виявлено.

TOLERANCE OF THE INSIGNIFICANCE OF PERSONS WITH DIFFERENT FEATURES OF RELIGIOSITY

Prots O. I.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Ivan Franko National University of Lviv
Universitetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8858-2823
oksana.prots@lnu.edu.ua*

Key words: *tolerance of uncertainty, tolerance of unresolved situations, tolerance of difficult situations, tolerance of new situations, human religiosity, peculiarities of religiosity.*

The article is devoted to the analysis of the tolerance to human uncertainty in the context of their religiosity. The conclusions were drawn based on an empirical study that included persons who considered themselves religious believers (Christians). 98 persons took part in the study: 43 men and 55 women. Be relying on the collected empirical data and conducted mathematical-statistical analysis, it was found that an individual's religiosity is related to their tolerance of uncertainty. If a devout believer seeks and receives a psychological resource from the followed religion (in the present study, all respondents considered themselves Christians), this will contribute to a higher level of tolerance of uncertainty. It has been proven that tolerance of uncertainty is higher in those individuals who have deep experiences of religious content and in those whose religious faith is stronger.

A person's tolerance of uncertainty is related to whether he regards religion as moral ideals to follow. If a person finds a vector for his moral development in religion, the general tolerance of uncertainty in such devout believers will be higher, compared to those believers who are not oriented to the moral ideals of the religion they practice.

The presence of magical thinking, which may be characteristic of a devout believer, affects lowering the level of tolerance of uncertainty in situations that cannot be resolved.

Difficult life circumstances will be more calmly and tolerantly appreciated and perceived by devout believers who seek to find solace and support in religion. It was found that individuals with more pronounced religiosity are characterized by a higher level of general tolerance of uncertainty. They perceive unknown circumstances more calmly and react more tolerantly to situations that cannot be solved.

The articles proves that women's general tolerance of uncertainty is related to the expectation of comfort and support in religion. In women, the interdependence between tolerance to unsolvable situations and external manifestations of religiosity was established. The more signs that indicate external religiosity, the more tolerant women will be to inevitable and unchanging circumstances. The mentioned features were not found in men.

Постановка проблеми. Повсякденна реальність людини у нашому суспільстві просякнута невідомістю та невизначеністю.

Толерантність до невизначеності, як психологічний феномен, передбачає спокійне ставлення до невідомості, до того, на що людина не може впливати і чим керувати [4]. Поняття «толерантність до невизначеності» включає у себе певний рівень вну-

трішнього комфорту, перебуваючи у ситуації невизначеності, здатність аналізувати проблему навіть за умов відсутності інформації про неї проблему або ж за умов абсолютної невідомості про суттєві складові аспекти даної проблеми; відсутність вичерпної інформації про наслідки прийнятих рішень; бажання перебувати у таких ситуаціях, що характеризуються невідомістю та невизначеністю [8, с. 230–233].

Термін «толерантність до невизначеності» виникає у кінці 40-х р.р. XX ст. Запропонований він дослідницею Е. Френкель-Брусвік [10]. Авторка аналізувала специфіку етнічних стереотипів і трактувала поняття «толерантність до невизначеності» як ставлення до ситуації, що має неоднозначний характер, характеризується значною часткою невідомості, суперечності, мінливості [10].

Визначення поняття «толерантність до невизначеності» існує велика палітра. Єдиної й усталеної дефініції даного поняття в психологічній науці не існує. Зокрема, толерантність до невизначеності розуміють як індивідуальну характеристику людини, певну особистісну здібність, яка належить до когнітивної сфери та емоційно-вольової сфери особистості, специфіку сприймання дійсності, властивість, що пов'язана з саморегуляцією особистості (С. Баднер [9], Р. Нортон [13]).

Як одну з базових рис особистості, толерантність до невизначеності трактує С. Баднер. Ще у 60-х р.р. XX ст. С. Баднер, аналізуючи феномен толерантності до невизначеності, розглядав її крізь призму ситуацій, що можуть це відчуття викликати [9]. Серед них С. Баднер виокремлював такі: невідома й нестандартна ситуація, що пов'язана або з відсутністю, або ж із недостатністю інформації (стимулів); ситуація комплексного характеру, що містить інформації (стимулів) надмірну кількість; ситуація суперечлива, що містить інформацію (стимули) неоднозначну, факти якої між собою суперечливі. Окрім того, С. Баднер виокремив критерії індивідуального сприймання загрози, які виражаються або у переживанні загрози, або в реагуванні (у формі поведінкових реакцій) у ситуації загрози. Серед них: підкорення (дискомфорт); заперечення (придушення, регресія); заперечення (деструктивна або реконструктивна поведінка) [9].

Аналіз проблеми толерантності до невизначеності свого часу здійснив Р. Нортон. Автор вказав на категорії, що ведуть за собою невизначеність [13, с. 610–612]. Такими категоріями, на думку Р. Нортон, можуть бути множина суджень; неточність, фрагментарність, частковість інформації; імовірність; відсутність чіткої структури; нестача інформації; ненадійність даних; несумісність, суперечливість й неоднозначність відомостей; незрозумілість. Усі зазначені аспекти тісно взаємозв'язані та взаємозалежні.

Сучасні вітчизняні автори також вдаються до аналізу феномену толерантності до невизначеності. Зокрема, В. Павленко та М. Мельничук [5], В. Семиченко, К. Артюшина [6], А. Гусев [2; 3], С. Литвин [4] вдаються до аналізу даного поняття у різних його контекстах.

Толерантність до невизначеності як багатовимірний та багатоглибинний особистісний кон-

структ трактує А. Гусев. Дослідник вважає його інтегральною характеристикою особистості [2; 3]. Толерантність до невизначеності розглядається А. Гусевим як властивість особистості, що дозволяє їй витримувати кризові прояви [11, с. 184–190].

Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт, який пояснює та передбачає поведінку людини (у широкому класі ситуацій та в контексті різних культур), розглядає І. Томаржевська [7].

Психологічні ресурси у складних життєвих обставинах кожна особистість намагається віднайти для себе у різних джерелах. Психологічним ресурсом особистості може виступати її релігійність [14]. Релігійність людини можна розглядати як виразник засвоєння нею релігії як культурного феномену.

Релігія (незалежно від того, яка саме це релігія) є культурним надбанням більшості суспільств. Релігія може виступати одним з чинників формування ставлення до себе, до світу, до дійсності. Також, імовірно, на бачення світу й дійсності, на події, що траплятимуться у житті людини, на ставленні до неминучості цих подій, до невідомості, якою завжди просякнута людське існування, може відобразитися ставлення до Бога та до релігії загалом.

Релігія виникла з часу поклоніння людей божественному, а з появою релігії можна говорити і про релігійність. Під релігією розуміється сукупність істин, наказів, вимог, які регулюють «стосунки» між людиною і Богом [1, с. 521]. Поняття ж релігійності виражає індивідуальне, особистісне ставлення особи до системи релігійних норм, виконанням яких, зрештою, людина сама себе й зобов'язує. Релігійність включає в себе релігійну свідомість, до якої належать релігійні уявлення, духовні переживання і ставлення до різних обрядів [1, с. 522].

Релігійність людини може допомагати їй впоратися із складними життєвими обставинами або ж прийняти їх, пропонує вектор для поведінки й діяльності, оскільки більшість релігій володіють рядом правил, встановлених способів поведінки, що зменшують напругу особистості через необхідність вибору, тим самим долаючи сумніви, невпевненість [12, с. 305–3012]. Віруюча людина володіє арсеналом готових й чітких вказівок, орієнтирів на своє життя загалом та щоденну поведінку, зокрема. Так, правила, що прописані в релігійних заповідях (на прикладі християнства), є обов'язковими для виконання кожною людиною, яка вважає себе християнином. Відповідно, щоденні життєві обов'язки, власні дії в ситуаціях вибору людина звирятиме із прописаними в релігії правилами. Це полегшує життя людини і, безперечно, сприяє більш гармонійному

її існуванню в межах суспільства [14, с. 435–437; 15]. Релігія допомагає долати життєві проблеми, негаразди, з якими людина стикається у повсякденні. Так, переживати невдачі є легше з усвідомленням того, що Бог (вищі сили) допоможе, захистить. Для релігійно віруючої особистості релігійні уявлення, знання, мають психотерапевтичну функцію і, відповідно, можуть підтримувати людину. Значення такої підтримки суттєво зростає у кризових ситуаціях [16, с. 196–198].

Відтак релігійність може виступати тим додатковим чинником, який сприяє зменшенню внутрішньої напруги особистості, викликаній невизначеними життєвими ситуаціями [16, с. 115–125]. Отож можна припустити про наявність взаємозв'язку між релігійністю людини та її толерантністю до невизначеності.

Мета статті. Метою дослідження, описаного у статті, є з'ясувати, чи існує зв'язок релігійності людини та її толерантності до невизначеності, а також визначити особливості такого зв'язку.

Серед використаного інструментарію застосовувалися тестові методики:

1. Шкала персональної релігійності Р. Яворського. Опитувальник містить 30 запитань, охоплює шкали: шкала «Віра»; шкала «Мораль»; шкала «Релігійні практики»; шкала «Релігійне «Я».

2. Методика «Визначення структури індивідуальної релігійності». Шкали методики: «Релігія як філософська концепція»; «Ставлення до магії»; «Підтримка і розрада»; «Наявність зовнішніх ознак релігійності»; «Інтерес як до псевдонауки»; «Тенденція вірити в Творця»; «Релігійна самосвідомість»; «Релігія як зразок моральних норм».

3. Методика визначення толерантності до невизначеності С. Баднера. Опитувальник дозволяє виміряти загальний показник толерантності до невизначеності (інтолерантності) та здійснити діагностику відповідно до субшкал: 1) новизна (інтолерантність до новизни); 2) складність (інтолерантність до складності); 3) невіршуваність (інтолерантність до невіршуваності проблеми).

Дослідженням охоплено 98 респондентів, з них 55 жінок та 43 чоловіків. Вік досліджуваних 25–40 років (вік ранньої дорослості). Усі досліджувані позиціонували себе як релігійно віруючих осіб, вважали себе християнами.

Результати дослідження. Одним з видів аналізу, що застосовувався для опрацювання емпіричних даних, був кореляційний аналіз. Здійснивши його, виявили, що у зв'язку перебувають такі показники: «підтримка і розрада», яку людина отримує від релігійної віри та «загальна толерантність до невизначеності (інтолерантність)» ($r=-0,52$ при $p<0,05$). Зв'язок обернений, що демонструє: чим вищим є відчуття отримання в релігії підтримки і розради, тим більшим буде показник толе-

рантності до невизначеності (відповідно, нижчою буде загальна інтолерантність до невизначеності). Для релігійно віруючої людини власне її релігійна віра сприяє зменшенню внутрішньої напруги, пов'язаної з невідомістю, невизначеністю, незрозумілістю ситуацій, а це знижує відчуття страху, безпорадності, тривожності перед невідомим. Зрештою, більшість релігій, у тому числі і християнська, пропонують для людини чіткі правила поведінки, обов'язкові дії, обряди. Маючи ці чітко прописані правила і норми поведінки, закладені в релігії, людина автоматично знає як діяти в незвичних, невідомих, небезпечних та неоднозначних ситуаціях, тобто вектор спрямованості її діяльності релігія для своїх вірних пропонує.

Простежується зв'язок між показником «віра» методики Р. Яворського та показником загальної інтолерантності до невизначеності ($r=-0,43$ при $p<0,05$). Чим сильнішими є переживання людини, пов'язані з релігією, тим більшою толерантністю до невизначеності вона володіє. Беззастережна віра в релігійні догми і намагання їх дотримуватися сприяють толерантнішому, спокійнішому ставленню людини до ситуацій, яких вона змінити не зможе. Отож релігійна віра сприяє прийняттю людиною того, що відбувається з нею і на що вона впливу не має й не матиме та що від неї не залежить.

Кореляційний зв'язок виявлено між шкалою «мораль» (у релігії) та загальним показником толерантності до невизначеності (у методіці – «інтолерантності»). Отримано статистично достовірний коефіцієнт кореляції $r=-0,35$ при $p<0,05$. Даний зв'язок доводить, що у осіб, які у релігії, до якої себе відносять і яку активно сповідують, які віднаходять моральний зразок для себе, толерують виконання задекларованих у релігії моральних норм і практикують моральні принципи, передбачені релігією – інтолерантність до невизначеності буде низькою (у них переважатиме толерантність в ситуаціях невизначеності).

Цікавим і несподіваним виявився зв'язок між показником «віра в магію» та «інтолерантність до невіршуваності» (як однієї із складових загальної толерантності/інтолерантності до невизначеності). Чим більше людина орієнтована на магічні вірування, чим більше її релігійність є магічного змісту, тим менше вона толеруватиме проблеми, що не можуть бути вирішеними. Так, коефіцієнт кореляції тут $r=0,31$ при $p<0,05$. Магічне мислення (чи віра в магію), або ж ставлення до релігії як до чогось магічного, передбачає бажання підкорити собі щось (когось), у релігійній вірі таке мислення орієнтоване на можливість «випросити» від вищих сил для себе те, чого людина потребує чи просто бажає. Проте таке, дещо споживацьке, ставлення до релігії не призводить до зниження толерантності до того, що людина не може вирішити, а, навпаки,

сприяє інтолерантності до ситуації невизначеності (до ситуацій, що не можуть бути вирішеними).

Показник «релігія як підтримка та розрада» корелює із загальним показником толерантності (інтолерантності) та із показником толерантності до «складних ситуацій» (інтолерантність до складності ситуацій). Коефіцієнт кореляції $r = -0,33$ при $p \leq 0,05$ та $r = 0,31$ при $p \leq 0,05$, відповідно. Чим більше підтримки людина черпає у релігії, до якої приналежна, тим спокійніше ставитиметься до складних ситуацій, що траплятимуться у її житті. Очевидно, що це пов'язано з однією із тез християнської релігії про неможливість уникнення страждань у земному житті, необхідність смирення у стражданнях, що призведе до винагороди в майбутньому (нехай у іншому, після біологічної смерті, світі). Водночас віра в Бога, у вищі сили у релігійно віруючої людини сприяє дещо спокійнішому ставленню до складних ситуацій. Тобто релігійна віра тут має своєрідний ресурсний, підтримуючий ефект.

Застосований метод кластерного аналізу (метод k-середніх) дозволив виокремити дві групи досліджуваних, розподіливши їх за особливостями релігійності. Так, у групу 1 (умовно назвемо її «особи з більш вираженою релігійністю») увійшли 42 досліджувані особи, серед яких 17 чоловіків та 25 жінок. У групу «особи з менш вираженою релігійністю» увійшли 56 осіб, з яких 34 – чоловіки та 22 жінок.

Група «особи з більш вираженою релігійністю» характеризуються: вищими показниками за шкалою «Віра», більшою орієнтованістю на моральні принципи, закладені в релігійності, частішим і ретельнішим виконанням релігійних практик, вони більше орієнтовані на отримання підтримки і розради від релігії, від Бога, у якого вірять.

Досліджувані, які увійшли у групу «з менш вираженою релігійністю», частіше сприймають релігію як філософську концепцію, орієнтовані на атрибутивні, зовнішні ознаки релігійності, частіше схильні проявляти інтерес до релігії як до псевдонауки.

Використавши порівняльний аналіз даних групи осіб «з більш вираженою релігійністю» та «групи осіб з релігійністю менш вираженою», було виявлено такі тенденції: зафіксовано статистично достовірну відмінність за t-критерієм Стьюдента між зазначеними групами за показником загальної толерантності до невизначеності (інтолерантності). Так, $t = 3,31$ при $p = 0,034$. У осіб з більш вираженою релігійністю простежується толерантність до невизначеності дещо вищого рівня. У релігії, імовірно, особи, що увійшли в дану групу, вбачатимуть підтримку у складних для себе ситуаціях і опиратимуться на норми релігії та релігійної моралі у випадку наявності склад-

них і не до кінця зрозумілих життєвих обставин (невизначених ситуацій). Більш толерантними до проблеми, яка не здатна бути вирішена, виявилися особи, чия релігійність більш виражена. Так, $t = 4,11$ при $p = 0,34$ у порівнянні між двома групами досліджуваних. Складна ситуація, що не підлягає вирішенню, спокійніше і без надмірної тривожності сприймається саме особами із більш вираженою релігійністю, тими, у кого вищими виявилися показники їх релігійної віри, які більше орієнтовані на виконання моральних норм і правил поведінки, що вимагаються релігією до якої вони належать, які сумлінніше виконують релігійні практики, частіше шукають психологічного ресурсу (підтримки і захисту) в релігії.

Застосували порівняльний аналіз даних, отриманих у дослідженні чоловіків та жінок, використавши для порівняння t-критерій Стьюдента, виявлено, що чоловіки мають більш яскраво виражене «релігійне «Я», аніж жінки ($t = 3,51$ при $p = 0,21$) і частіше, аніж жінки, схильні розглядати релігію як певну філософську концепцію ($t = 3,75$ при $p = 3,25$). Натомість жінки, частіше орієнтовані на отримання підтримки й розради в релігії ($t = 4,42$ при $p = 2,32$), аніж чоловіки, частіше демонструють зовнішні, атрибутивні ознаки релігійності ($t = 3,74$ при $p = 2,18$), більше орієнтовані на виконання релігійних практик ($t = 4,42$ при $p = 3,002$).

Простежуються відмінності у чоловіків та жінок у їх толерантності до невизначеності: чоловіки спокійніше та толерантніше ставляться до складних ситуацій у порівнянні з жінками, які взяли участь у дослідженні ($t = 2,53$ при $p = 2,002$), і менше тривожності й неспокою у чоловіків викликають невідомі ситуації ($t = 3,02$ при $p = 3,1$) у порівнянні з жінками.

Водночас жінки спокійніше ставляться до ситуацій, що взагалі не підлягають вирішенню ($t = 3,62$ при $p = 3,06$), натомість у чоловіків ситуації, які не можуть бути вирішені, викликають занепокоєння, тривогу та інтолерантність.

З'ясуємо, які взаємозв'язки в особливостях релігійності, що пов'язані із толерантністю до невизначеності, простежуються у чоловіків та жінок. Для цього проаналізуємо кореляційні матриці результатів, отриманих окремо у ході дослідження чоловіків та жінок. Так, у жінок у тісному взаємозв'язку перебувають загальна толерантність до невизначеності та підтримка й розрада, яку людина очікує і за власними переконаннями й відчуттями отримує від релігії у постулати якої вірить. Коефіцієнт кореляції $r = -4,73$ при $p \leq 0,05$ (обернений зв'язок з інтолерантністю, тобто – прямий із толерантністю до невизначеності). Кореляція демонструє, що чим більше жінки шукають підтримки у релігії, тим вищий рівень толерантності до невизначеності їм притаманний.

У чоловіків взаємозв'язок із вказаними показниками не сягає статистично достовірного значення.

Кореляцією пов'язані між собою показник «зовнішні прояви релігійності» та «інтолерантність до невирішуваних ситуацій» у жінок. Коефіцієнт кореляції $r=4,42$ при $p \leq 0,05$. Зовнішня релігійність пов'язана з традиціями сім'ї, суспільства, в якому проживає людина. Зовнішня релігійність передбачає виконання обрядів, правил, дотримання релігійних норм, але переживання релігійного змісту найчастіше відсутні. Відповідно, такий тип релігійності буде мало ресурсним для особистості. Отриманий статистичний показник демонструє, що чим більше жінки орієнтовані на зовнішні прояви релігійності, тим менше толерантними (більш інтолерантними) до ситуацій, що вирішенню не підлягають, вони будуть. Пояснюємо це тим, що зовнішні, формальні релігійні прояви без глибоких релігійних переживань і без переконання дієвості допомоги від релігії не будуть ресурсними для людини. У чоловіків такий взаємозв'язок не виявився статистично достовірним.

Висновки. Дослідження засвідчило, що релігійність людини може мати зв'язок із її толерантністю до невизначеності. Чим більше релігійно віруюча людина черпає ресурсу (розради і підтримки) в релігії, тим більше у неї виражена толерантність до невизначеності. Інтенсивні й глибокі переживання людини, пов'язані з релігією, до якої вона себе відносить, міцна релігійна віра сприятимуть вищому рівню толерантності до невизначеності. Толерантність до невизначеності корелює із тим, чи вбачає особа в релігії певні моральні ідеали для себе. Якщо в релігії віднаходить вектор для свого морального

розвитку – загальна толерантність у таких релігійно віруючих осіб буде відносно вищою.

Магічне ж мислення, що може бути притаманним релігійній людині, віра в магію знижують толерантність до невизначеності в цілком не вирішуваних ситуаціях у релігійно віруючих осіб.

Життєві ситуації, що характеризуються складністю, спокійніше сприйматимуться тими релігійно віруючими особистостями, які в релігії, що сповідують, віднаходять (намагаються віднайти) розраду та підтримку для себе.

В процесі дослідження з'ясовано, що особи, чия релігійність загалом більше виражена, характеризуються вищою загальною толерантністю до невизначеності, вони спокійніше реагують на невідомі й нові ситуації, імовірно, покладаючись на підтримку від релігії, із меншими стресовими проявами та дискомфортом реагуватимуть на обставини, що вирішенню і об'єктивному розв'язку не підлягають.

Виявлено, що у жінок загальна толерантність до невизначеності пов'язана із очікуванням розради і підтримки та, очевидно, із суб'єктивним відчуттям отримання такої розради і підтримки саме в релігії. Високий рівень відчуття підтримки від релігії передбачає високий показник загальної толерантності до невизначеності, а також простежується взаємозалежність між толерантністю до ситуацій, що не вирішуються, із зовнішніми проявами релігійності: чим більше ознак, що свідчать про зовнішню релігійність, тим толерантнішими жінки будуть до обставин, що є немінучими і не можуть бути змінені. У чоловіків зв'язків між такими показниками не виявлено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучма О. Співвідношення понять «релігія» і «релігійність». Академічне релігієзнавство : підручник. Київ : Світ Знань, 2000. С. 520–522.
2. Гусєв А.І. Толерантність до невизначеності як чинник формування професійної ідентичності майбутнього психолога. URL: https://lib.iitta.gov.ua/8387/1/%D0%93%D1%83%D1%81%D1%94%D0%B2_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%A2%D0%9D.pdf.
3. Гусєв А.І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис.... канд. психол. наук : 19.00.01 ; Ун-т менеджменту освіти АПН України. Київ, 2009. 233 с.
4. Литвин С.В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Психологічний журнал*. Київ, 2019. № 1(21). С. 90–107.
5. Павленко В.М., Мельничук М.М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава : ФОП Мирон І.А., 2014. 244 с.
6. Семиченко В., Артюшина К. Проблема невизначеності у теорії та практиці вищої школи. *Вісник Націон. авіаційного ун-ту. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць*. Київ : НАУ, 2019. Вип. 2(15). С. 141–152.
7. Томаржевська, І.В. Феномен «толерантність до невизначеності» і його психологічний аналіз. *Психологічний журнал*. 2019. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/152564>.
8. Bokuniewicz, S. Tolerance Of Uncertainty And Ambiguity Of The Situation And Anxiety As A State And As A Feature. *Journal of Education Culture and Society*. 2020. 11(2). P. 224–236.
9. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*. 1962. № 30. P. 29–50.
10. Frenkel-Brunswick E. Tolerance towards ambiguity as a personality variable. *The American Psychologist*. 1948. № 3. P. 268.

11. Furnham A. Ribchester T. Tolerance of ambiguity: a review of the concept, its measurement, and applications. *Current Psychology: developmental, learning, personality, social*. 1995. № 14. P. 179–199.
12. Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality Edited. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park. Guildford : Guilford Press, 2015. 698 p.
13. Norton R. W. Measurement of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*. 2002. № 39(6). P. 607–619.
14. Prusak J. Religia i duchowość w psychoterapii. Podstawowe zagadnienia psychologii religii. Praca zbiorowa pod red. Stanisława Głaza. Krakow : Wydawnictwo WAM. 2006 r. S. 423–448.
15. Szydłowski, P. *Style poznawcze a religijność*. Warszawa : Liberi Libri, 2019.
16. The Psychology of Religion: An Empirical Approach. Ralph W. Hood Jr., Peter C. Hill, et al. Guilford : Guilford Press, 2018. 656 p.

REFERENCES

1. Buchma O. (2000) Spivvidnoshennia poniat „relihiia” i „relihiinist” [Correlation of the concepts “religion” and “religiousness”]. *Akademichne relihiieznawstvo* : Pidruchnyk. Kyiv : Svit Znan, pp. 520–522.
2. Husiev A. I. Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnoho psykholoha [Tolerance to uncertainty as a factor in the formation of the professional identity of the future psychologist]. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/8387/1/%D0%93%D1%83%D1%81%D1%94%D0%B2_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%A2%D0%9D.pdf
3. Husiev A. I. (2009) Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk rozvytku identychnosti osobystosti [Tolerance to uncertainty as a factor in the development of personal identity] (PhD Thesis), Kyiv : Un-t menezhmentu osvity APN Ukrainy.
4. Lytvyn S. V. (2019) Tolerantnist do nevyznachenosti yak psykholohichniy konstrukt [Tolerance to uncertainty as a psychological construct]. *Psykholohichniy zhurnal*, no. 1 (21), pp. 90–107.
5. Pavlenko V.M., Melnychuk M.M. (2014) Psykholohiia tolerantnosti osobystosti (na materialy doslidzhenia studentiv): monohrafiia [Psychology of personality tolerance (based on student research material): monograph.]. Poltava : FOP Myron I. A.
6. Semychenko V., Artiushyna K. (2019) Problema nevyznachenosti u teorii ta praktytsi vyshchoi shkoly [The problem of uncertainty in the theory and practice of higher education]. *Visnyk Natsion. aviatsiinoho un-tu. Seriia: Pedagogika. Psykholohiia* : zb. nauk. prats, no. 2 (15), pp. 141–152.
7. Tomarzhevska, I. V. (2019). Fenomen «tolerantnist do nevyznachenosti» i yoho psykholohichniy analiz [The phenomenon of “uncertainty tolerance” and its psychological analysis]. *Psykholohichniy zhurnal*. Retrieved from: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/152564>
8. Bokuniewicz, S. (2020) Tolerance Of Uncertainty And Ambiguity Of The Situation And Anxiety As A State And As A Feature. *Journal of Education Culture and Society*, no. 11(2), pp. 224–236.
9. Budner S. (1962) Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*, no. 30, pp. 29–50.
10. Frenkel-Brunswick E. (1948) Tolerance towards ambiguity as a personality variable. *The American Psychologist*, no. 3, pp. 268.
11. Furnham A. Ribchester T. (1995) Tolerance of ambiguity: a review of the concept, its measurement, and applications. *Current Psychology: developmental, learning, personality, social*, no. 14, pp. 179–199.
12. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park (ed.) (2015) Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality Edited. Guildford: Guilford Press.
13. Norton R. W. (2002) Measurement of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*, no. 39(6), pp. 607–619.
14. Prusak J. (2006) Religia i duchowość w psychoterapii. Podstawowe zagadnienia psychologii religii. Praca zbiorowa pod red. Stanisława Głaza. Krakow : Wydawnictwo WAM, pp. 423–448.
15. Szydłowski, P. (2019) *Style poznawcze a religijność*. Warszawa : Liberi Libri.
16. Ralph W. Hood Jr., Peter C. Hill, et al. (ed.) (2018) The Psychology of Religion: An Empirical Approach. Guilford : Guilford Press.